

СЭНСАЎТВАРАЛЬНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ МАТЫВАЎ ПАЭМЫ АРКАДЗЯ КУЛЯШОВА “ЦУНАМІ”

Макарэвіч Алесь Мікалаевіч

прафесар кафедры літаратуры і міжкультурных камунікацый
установы адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова”;
доктар філалагічных навук, дацэнт
(г. Магілёў, Беларусь)

Ключавыя словы: матывы, сэнсаўтваральныя асаблівасці, мастацкі свет паэмы, умоўнасць мастацкага свету, наратар, рамантычны герой, паэма-уяўленне, мастацкае напярэджанне.

Характарызуюцца сэнсаўтваральныя аспекты наступных матываў паэмы А. Куляшова “Цунамі”: зыходу (уцёкаў), вандравання, пазбаўлення, выгнання, вяртання, страты. Дадзены твор разглядаецца як філасофская палемічная паэма-уяўленне,

наказальная асабліваець мастацкага свету якой – рамантычная ўмоўнасць. Постаці Яго і Яе ў кантэксце матываў твора праецыруюцца на змадзялявання ва ўяўленні героя вобразы уцекачоў “з кантынента люднага парога”.

Паэма Аркадзя Куляшова “Цунамі” (1968), паводле вызначэння Варлена Бечыка – твор, які “пры кожным новым чытанні адорвае новымі адкрыццямі” [1, с. 230].

У дадзеных матэрыялах звернемся да вызначэння і характарыстыкі сэнсаўтваральных аспектаў гэтай паэмы.

Тут прадстаўлены наступныя матывы: 1) зыходу (уцёкаў), 2) вандравання, 3) пазбаўлення, 4) выгнання, 5) вяртання, 6) страты.

Матыў зыходу (уцёкаў) акрэслены ў першай страфе паэмы. Яго сутнасць у тым, што героі твора – Ён і Яна – “на прыхамачі сэрцаў закаханых” “адплываюць” з “люднага парога кантынента” і накіроўваюцца ў акіян, “нязнаны край”, пакідаючы “былое” з іх жыцця “за бартом”.

Матыў вандравання звязаны з адносна шчаслівым падарожжам Яго і Яе па акіянскай прасторы на іх “незалежнай [ад прысутнасці іншых людзей. – А.М.] лодцы” (сустрэўшы вандроўніка, карабель, яны адплываюць сваім шляхам далей).

Матыў пазбаўлення пачынаецца яшчэ ў самым пачатку паэмы: героі на “Зямлі пакідаюць гадзіннік”, тым самым спрабуючы ашукаць час і яго ўздзеянне ў розных праявах на іх. Затым яны адмаўляюцца ад прыёмніка, які ім прапанаваў “чалавек на плячэ”, пазбаўляючы сябе магчымасці не толькі “дапамогу выклікаць здалёк”, а і “прыняць паведамленне аб цунамі”. У выніку сітуацыя поўнага няведання пра тое, што адбываецца ў навакольнай прасторы, спрыяе таму, што героі аказваюцца ў раёне “выбуховага грыбу”, дзе “смерць выпраменьваў вызвалены атам”. Пасля Яна пазбаўляе сябе і каханага прысутнасці прыёмніка, які героям “кінуў лёс” з палубы вандроўнага карабля. Наратар звяртае ўвагу на тое, што “грымеў транзістар яблыкам разладу”. І сапраўды праз пэўны час прыёмнік, які нёс навіны з далёкага свету, стаў прычынай непаразумення, маўклівага разладу паміж уцекачамі з вялікай зямной прасторы. У выніку гэты “надзейны сродак” неабходнай інфармацыі аказваецца за бартом вандроўнай лодкі. У адносінах паміж Ём і Ёй, пазбаўленымі інфармацыі-раздражняльніка з далёкага свету, зноў настае гармонія. Прыёмнік, які мог іх папярэдзіць аб небяспецы, вяртаецца акіяну, які прынёс яго вандроўнікам разам з караблём; радыё выкідваецца ў прастору бессэнсоўнасці яго існавання.

Матыў вандравання паступова пераходзіць у матыў выгнання, які справакаваны ядзерным выбухам, цунамі, смерцю толькі што народжанана дзіцяці герояў паэмы. Матыў зыходу (уцёкаў) у пэўных адносінах блізкі ма-

тыву выгнання. Розніца ў тым, што калі ў першым выпадку героі добраахвотна пакідалі вялікую зямлю, то ў другім з акіянскай прасторай, невялікім астраўком і зноў акіянам яны развітваюцца ў выніку трагічных абставін. Ён і Яна вымушаны стаць выгнаннікамі, уцекачамі, толькі на гэты раз па волі абранага імі вандроўнага лёсу.

Матыў вяртання, які з’яўляецца лагічным вынікам матыву выгнання, мае наступныя вектары свайго развіцця – вяртанне героя: а) у “*акіяна каменную пасцель*” (прастору вялікай зямлі), якую Ён разам з Ёй раней добраахвотна пакінуў, б) да творчасці, якой ён, трэба меркаваць на падставе яго гутарак з Незнаёмкай, выракася, “*аддаючы пірогу прыхамаці хваль*”.

Матыў вяртання спалучаецца з **матывам страты**, праявы якога ў наступным: а) смерць і пахаванне толькі што народжанага дзіцяці герояў паэмы, б) адыход Яе ў невядомую прастору.

Такім чынам, ланцуг вандраванняў герояў паэмы замыкаецца, пацвярджаючы справядлівасць адной з высноў Цыніка, прапанаваных у трэціх частцы паэмы: многае з намераў чалавека вяртаецца ў зыходную кропку: да пачатку яго руху.

Дваццаць сёмы – трыццаты раздзелы паэмы вызначаюцца іх вобразнай двухсэнсоўнасцю ў адносінах да аб’ектна-суб’ектнай сферы. У сувязі з гэтым паўстаюць наступныя пытанні. Чаму герой на “*сушу трапляе*” адзін, хто маецца на ўвазе ў сцверджанні “*мацерыку вяртаў іх акіян*” (р. 27), чаму герой аказаўся адзін пад дзіравымі ветразямі іх лодкі, чые сляды на пяску ўбачыў адзінокі герой (р. 28), чаму Яе няма побач з ім (р. 29), “*якое тлумачэнне даць слядам*” на пяску (р. 30) і інш.

Тым не меней, калі прызнаем, што ў гэтых раздзелах адбываецца гутарка не толькі пра вяртанне галоўнага героя паэмы – падарожнага уцекача, вандроўніка, выгнанніка – у прастору “*каменнай акіяна пасцелі*”, а і вандроўнага карабля, які Ён і Яна раней сустрэлі ў прасторы акіяна, то бачыцца наступны сэнсаўтваральны аспект матыву вяртання. У зыходную (зададзеную, жаданую, доўгачаканую) кропку прыплывае “*рэактыўны лайнер*”-карабель (ён быў у раёне цунамі, выкліканымі ядзерным выбухам і падводным землятрусам). У гэтую ж прастору вяртаецца і Ён, прыплываючы сюды адзін. Матыў вяртання ў дадзеным выпадку трагічны, апакаліпсічны; ні для героя, ні для пасажыраў карабля няма будучага – яны апрамененыя.

Гэтая трагічнасць падкрэсліваецца матывам страты.

Факт адзіноцтва героя пасля вяртання з вандравання па акіяне можа мець дзве інтэрпрэтацыі. Першая – Яна пакідае Яго, “*без тлумачэння, / У непрытомным стане, аднаго*” [3, с. 171] адразу пасля выхаду на бераг. Другая – герой вяртаецца адзін на бераг, які раней пакідаў з верай знайсці “*выправаванне каханню, волі і адвагі*” [3, с. 157]. Цяпер Ён “*зрэнкамі пустымі*

на свет глядзіць” [3, с. 171]. Пытанні героя адносна прычын знікнення яго каханай, агучаныя ў трыццаць першым раздзеле, могуць успрымацца як сцверджанне: Яна засталася ў прасторы акіяна. У сувязі з гэтым дапусцім наступнае меркаванне. Вызначаны вышэй матыў страты дазваляе пашырыць яго сэнс і акцэнтаваць увагу на паказальнай асаблівасці ўмоўнасці мастацкага свету паэмы. Уцёкі, вандраванне, выгнанне, вяртанне героя – не што іншае, як яго фантазія, мадэль зыходу ў рамантычны свет мрояў.

Тут можна правесці паралель з паэмай Я. Купалы “Яна і Я” – адным з самых светлых і жышцесцвярджальных твораў паэта, як сцвярджалі літаратуразнаўцы на працягу многіх дзесяцігоддзяў. Такая паралель праводзіцца, напрыклад, В. Бечыкам (Купалава “паэма выказала сацыяльныя і духоўныя запатрабаванні народа на зусім іншым гістарычным этапе” [1, с. 172]), Л. Гарэлік (“Калі героі купалаўскай паэмы “Яна і Я” ўласнай працай ствараюць надзвычай светлую сямейную ідылію, то куляшоўскія героі церпяць крах менавіта на той прычыне, што спрабуюць застацца па-за часам, па-за грамадствам” [2, с. 172]). Падабенства паміж паэмамі Я. Купалы і А. Куляшова ў тым, што свет створаны ў гэтых творах, вызначаецца не толькі яго ўмоўнасцю, а і ірэальнасцю – ён вынік фантазіі і Купалавага і Куляшовага герояў (Больш падрабязна ў адносінах да Купалавай паэмы гл. у наступнай крыніцы: [4]).

Ён з паэмы “Цунамі” А. Куляшова сутыкаецца з разбуральнымі вынікамі атамнага выбуху: смерцю дзіцяці, стратай Яе як ахвяры выпраменьвання, нерастлумачанымі прычынамі адзіноты. У такім свеце герой не жадае заставацца, хоць “Яго ў свае пацёмкі / Цягнула хваляў мутная імгла” [3, с. 172]. Вяртанне ў зыходную кропку вандравання пасля блуканняў па акіяне, страта Яе – гэта страта мары героя паэмы пра вяртанне ў згублены некалі чалавекам рай гармоніі.

Наратар (ён існуе па-за ўяўленнямі героя) выводзіць Яго з прасторы рамантычных мрояў у свет рэальнай творчасці. У такім кантэксте выразным становіцца сэнсаўтваральны аспект гутарак героя – спачатку шчаслівага вандроўніка (р. 13–14), а затым сівога “былога марака” (р. 32) – з Незнаёмкай, якая можа атаясамлівацца з Паэзіяй. Яна накіроўвае героя са сферы ўяўленняў у прастору творчасці. Тут можам правесці паралель з вершам “Да паэзіі”, напісаным А. Куляшовым амаль за восем гадоў да стварэння паэмы “Цунамі” (1960). У вершы яго лірычны герой – гэта “вязень” паэзіі, а яна – яго “турма”. Ён сцвярджае: “Я не збягу, пазбаўлены наглядку, / Не перастану ланцужом грывець, / Штодзень хадзіць на шпацыр па / раскладу, / Гадаваць і ў карцэры калець” [3, с. 77]. Герой жа паэмы пакідае паэзію. Тым не меней, са змадэляванай у яго ўяўленні шчаслівай дарогі ўцёкаў, а затым свету катастрафічнай рэчаіснасці, з якім сутыкаецца яго мадэль уяўленняў,

вяртаецца ў свет творчасці. І тут нібыта сцвярджаецца фінальнае прызнанне лірычнага героя верша “Да паэзіі”: “*Не ты мяне абрала – вязень твой / Абраў цябе на тэрмін пажыццёвы*” [3, с. 77].

Герой “*вярнуўся ў дом*” Незнаёмкі; для яго “*скончылася эра / Блуканняў адзінокае душы*” [3, с. 173]. Незнаёмка заклікае героя да творчасці. Гэтым заклікам заканчваецца ўмоўна рэальны мастацкі свет паэмы.

Эпілог жа прадстаўляе ідылічную карціну аднаго з эпизодаў жыцця Яго і Яе, іх дзіцяці. Пры гэтым наратар выказвае наступнае меркаванне: “*А можна, гэта не яны, а іх / Далёкія патомкі, што ў сваіх / Абліччах іх абліччы паўтарылі?*”. І далей сцвярджаецца: “*Хто б ні былі яны, а толькі зноў / Яны – жыцця людскога сувязныя, / Дзве долькі неразлучныя, якія / Вякам перадаюцца ад вякоў*” [3, с. 173]. Паверхневы сэнсаўтваральны зрэз гэтых сцверджанняў сведчыць пра іх ідылічны аптымізм. У той жа час у паэме “Цунамі” на ўзроўні вобразна-выяўленчай сістэмы прадстаўлена трагедыя жыцця яе герояў. У адносінах да эпілогу твора – гэта трагедыя “*сувязных жыцця людскога*”, якія пабывалі ў раёне ядзернага выбуху, і іх “*патомкаў*”, таксама апрамененых праз сваіх продкаў. Апакаліпсічны матыў у дадзеным выпадку гучыць не толькі сацыяльным прадказаннем, а і папярэджаннем: спыні, чалавецтва, свае ўцёкі ад асэнсавання вынікаў уласнай дзейнасці.

Такім чынам, прапанаваныя вышэй характарыстыкі матываў, шляху герояў, мастацкага свету паэмы “Цунамі” дазваляюць вызначыць наступныя асаблівасці гэтага твора.

1. Паводле зместу – гэта філасофская палемічная паэма-ўяўленне.

2. Паказальная асаблівасць мастацкага свету гэтага твора – яго рамантычная ўмоўнасць.

3. Постаці Яго і Яе ў кантэксце матываў твора праецыруюцца на змадзявання ва ўяўленні героя вобразы уцекачоў “*з кантынента люднага парога*”.

4. Адзначаныя вышэй мастацкія паказчыкі паэмы “Цунамі” А. Куляшова дазваляюць праводзіць паралель паміж гэтым творам і паэмай Я. Купалы “Яна і Я”. У гэтых паэмах адлюстраваны ўцёкі рамантычнага героя з рэчаіснасці ў свет уяўленняў, фантазіі, пошукі прытулку ў гэтым свеце і выпіханне героя з гэтага свету, яго вяртанне да зыходнай кропкі змадзяванняга жыцця.

Літаратура

1. Бечык, В. Шлях да акіяна : Кніга пра паэзію А. Куляшова. – Мінск : Маст. літ., 1981. – 270 с.
2. Гарэлік, Л. У будучага веку на парозе. Гуманістычныя ідэалы паэзіі Аркадзя Куляшова / Л. Гарэлік // Роднае слова. – 1996. – № 2. – С. 19–28.
3. Куляшоў, А. Дарогі: Вершы, паэмы / Аркадзь Куляшоў. – Мінск : Маст. літ., 2003. – 318 с.

4. Макарэвіч, А.М. Паэма Янкі Купалы “Яна і Я”: асаблівасці сэнсаўтварэння // Макарэвіч, А.М.. Гісторыя беларускай літаратуры першай трэці ХХ ст. : дапаможнік : у 2 ч. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2013. – Ч. 1. – С. 99–103.